

ПРОБЛЕМИ КОНСТРУЮВАННЯ САНКЦІЙ СПЕЦІАЛЬНИХ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИХ НОРМ

У статті аналізовано проблеми побудови кримінально-правових санкцій. Основну увагу приділено висвітленню вад конструювання санкцій спеціальних кримінально-правових норм та визначенню шляхів усунення недоліків.

Ефективність засобів протидії злочинності значною мірою залежить від потенційних можливостей, закладених у кримінально-правовій санкції. Тому важливо не лише встановити в законі вичерпний перелік видів злочинів, а й визначити науково обґрунтовані, взаємозумовлені, такі, що відповідають тяжкості злочину і особі винного, санкції.

Під санкцією розуміють переважно частину статті Особливої частини Кримінального кодексу, що визначає вид і розмір покарання за злочин, описаний у диспозиції [1–3].

У кримінально-правовій доктрині санкціям завжди приділяли відповідну увагу. Проте, враховуючи складність досліджуваних питань, проблема побудови санкцій кримінального закону, як стверджують окремі вчені, є не лише дискусійною, а й не має прийнятного вирішення. Так, за переконанням В.М. Кудрявцева, «її (санкції) оптимальні межі, ані верхню, ані нижню, інакше як умоглядним шляхом визначити неможливо» [4]. Показовим у цьому плані є також міркування іншого російського криміналіста – О.І. Коробєєва. Ще в 1987 р. звернувши увагу на означену проблему, він критично зауважив: «... практика законотворчості позбавлена науково обґрунтованих рекомендацій і вимушена найчастіше удаватися в цій сфері до методу «спроб та помилок», встановлюючи санкції не через наукове збагнення суті кримінально-правових заборон, а, так би мовити, «прикидаючи» на рулетці, на основі наявних санкцій в інших складах, а також суб'єктивних поглядів учасників розроблення пропозиції» [5]. Аналогічної думки дотримується й багато українських юристів, зокрема М. І. Мельник: «У більшості випадків пропозиції щодо визначення покарання за певний вид злочину (у тому числі зроблені за результатами дисертаційних досліджень) не мають під собою належної наукової основи і базуються в основному на суб'єктивному баченні автора щодо виду та розміру покарання, порівняльному підході санкцій суміжних злочинів тощо» [6].

Серед перших криміналістів, які спробували теоретично обґрунтувати побудову кримінально-правових санкцій, були С. І. Дементьєв, Г. Л. Крігер, В. В. Мальцев, П. П. Осіпов, В. В. Проценко. Втім, найбільш предметно і докладно проблему кримінально-правових санкцій розглянув А. П. Козлов. У монографічному дослідженні автор, застосовуючи системний підхід у вивченні санкцій, сформулював власні правила та рекомендації щодо їх побудови, визначення їхніх меж, співвідношення видів та розмірів покарання у санкціях тощо [7].

До санкції висувають певні вимоги. Так, вона має відповідати суспільній небезпеці злочинного діяння і поширеності злочинів певного виду, бути узгодженою із санкціями за вчинення інших близьких за видом і характером злочинів; надавати можливість індивідуалізувати покарання з урахуванням можливих варіантів учинення злочину в реальності. Її конструювання має базуватися на принципах доцільності, обґрунтованості, законності, рівності громадян перед законом, вини, справедливості, гуманізму, невідворотності кримінальної відповідальності, індивідуалізації покарання та економії заходів кримінально-правового впливу. Безумовно, що в цьому процесі потрібно враховувати й набутий досвід боротьби зі злочинністю, дані судової практики, результати наукових досліджень. Побудова санкцій з урахуванням зазначених положень, а також завдяки дотриманню загальноприйнятих правил юридичної техніки дасть змогу на практиці уникнути ситуацій, коли суди призначають різні покарання за злочини, що за багатьма ознаками схожі як «близнята». І, навпаки, коли за злочини, що не схожі ні за своїм характером, ні за ступенем суспільної небезпеки, призначають майже однакові вид і міру покарання.

Немає сумніву в тому, що певні теоретичні здобутки згаданих вище та інших криміналістів, мали б втілитися в практику кримінального законодавства. Проте аналіз санкцій статей Особливої частини Кримінального кодексу України свідчить про протилежне. Серед узагальнених

недоліків, що властиві санкціям багатьох статей, українські вчені виділяють, зокрема, такі: 1) у деяких випадках законодавець у різних статтях і навіть у різних частинах однієї статті певний вид покарання називає по-різному (наприклад, ч.ч. 1, 2 ст.ст. 131, 150 КК); 2) спостерігається певна непослідовність при визначенні видів покарань, тобто відступ від загального правила щодо побудови санкцій, згідно з яким покарання розміщуються від менш до більш суворого (наприклад, ч. 1 ст. 137, ч. 2 ст. 171) [8]; 3) сприймається як суперечність побудова санкції певних статей Особливої частини КК без урахування порядку й особливостей призначення окремих видів кримінальних покарань стосовно певних категорій осіб (наприклад, ч. 1 ст. 374, ч. 1 ст. 211,) [9]; 4) видається недоцільним при визначенні меж певних видів покарань у санкціях статей Особливої частини Кримінального кодексу зазначати мінімальні межі, які встановлені в Загальній частині для цього виду покарання (наприклад, ст.ст. 159, 178); 5) при конструюванні санкцій не завжди беруться до уваги характер і ступінь суспільної небезпечності передбаченого в диспозиції статті злочину, а також особливості суб'єкта злочину, що негативним чином позначається на судовій практиці [10]; 6) видається необгрунтованим недотримання при конструюванні санкцій правила про допустиме співвідношення визначених у санкції основних і додаткових покарань, згідно з яким основне покарання завжди має бути більш суворим, ніж приєднане до нього додаткове (наприклад, ч.ч. 1 ст.ст. 139, 203) [11]; 7) є недоцільним встановлення у санкції великої амплітуди між нижчими та вищими межами покарання у формі позбавлення волі на певний строк (наприклад, ч. 2 ст. 194, ст. 379) [12]; 8) сумнівним є встановлення у санкції значної кількості основних видів покарання, які можуть бути призначені за той самий злочин (наприклад, санкції за злочин, передбачені ч. ч. 1 ст.ст. 185, 186 КК, містять п'ять видів покарань від штрафу до позбавлення волі на певний строк) [13]; 9) не завжди є узгодженими санкції в основному, кваліфікованому та особливо кваліфікованому складах злочинів (наприклад, ст.ст. 176, 177, 229) [14].

Певні вади конструювання притаманні і санкціям окремих спеціальних кримінально-правових норм.

Питання про співвідношення загальних і спеціальних норм правознавці традиційно досліджували в межах проблем конкуренції кримінально-правових норм. Конкуренція в кримінальному праві означає наявність кількох статей (частин статей, пунктів статей) кримінального закону, які одночасно передбачають (охоплю-

ють) діяння, що підлягає кримінально-правовій кваліфікації. Вирішення ж питань конкуренції передбачає з'ясування того, яка ж із статей (частини статей, пунктів статей) має бути застосована в даному випадку. Законодавець завдяки конкуренції прагне диференціювати кримінальну відповідальність, посилюючи її одними нормами і пом'якшуючи іншими.

Процес виділення певної спеціальної норми Особливої частини КК України завершується конструюванням нової санкції такої норми. Диференціація правового регулювання зумовлює зміни у змісті кримінальної відповідальності. Визначення виду та міри покарання у санкції спеціальної норми безпосередньо залежить від тих мотивів, які слугували підставою для її виокремлення. Найчастіше такими є суттєва відмінність характеру і ступеня суспільної небезпеки окремих діянь, передбачених тією самою кримінально-правовою нормою, що зумовлює необхідність диференційованого регулювання відповідальності за їх вчинення. При цьому досягти такої мети за допомогою чинної загальної норми – неможливо. У законотворенні це повинно привести до зміни санкції спеціальної правової норми – або її посилення, або, навпаки, – пом'якшення. Відповідно в санкції спеціальної норми усувається альтернативність покарань, змінюється вид покарання, але частіше – його межі [16]. Слушно зауважує В. М. Кудрявцев: існування спеціальної норми поряд із загальною нормою має практичний сенс лише тоді, коли певна спеціальна норма якось по-іншому розв'язує питання про кримінальну відповідальність порівняно із загальною нормою (наприклад, про вид та розмір покарання). В іншому випадку немає сенсу в існуванні таких норм [17]. У процесі пеналізації (депеналізації) санкція повинна стати «дзеркалом» характеру і ступеня суспільної небезпеки діяння, відповідальність за яке посилюється чи пом'якшується. При цьому конструювання санкцій спеціальних правових норм має відповідати певним правилам. Ця проблема, на жаль, досліджена недостатньо. Не претендуючи на її вичерпне вирішення, вважаємо за можливе сформулювати основні правила конструювання санкцій спеціальних кримінально-правових норм.

1. У разі, коли підставою для виокремлення спеціальної кримінально-правової норми є зміна ступеня суспільної небезпеки діяння у бік його підвищення, то санкція такої норми повинна бути суворішою, порівняно із санкцією загальної норми. І, навпаки, якщо запровадження спеціальної норми зумовлено змінною ступеня суспільної небезпеки діяння у бік його зменшення, то санкція такої норми повинна бути менш суво-

ра, ніж санкція загальної норми, з якої вона виокремлюється.

2. Якщо санкція загальної кримінально-правової норми містить одне основне покарання, то у разі зміни ступеня суспільної небезпеки діяння у бік його підвищення санкція спеціальної норми повинна передбачати одне більш суворе основне покарання¹. І, навпаки, якщо формулювання спеціальної норми зумовлено зміною ступеня суспільної небезпеки діяння у бік його зменшення, то санкція такої норми повинна передбачати одне чи декілька менш суворих основних покарань.

3. Якщо санкція загальної норми містить два чи більше основних покарань, то у разі зміни ступеня суспільної небезпеки діяння у бік його підвищення санкція спеціальної кримінально-правової норми має передбачати ту саму кількість більш суворих основних покарань або одне, більш суворе основне покарання. І, навпаки, якщо формулювання спеціальної норми зумовлено зміною ступеня суспільної небезпеки діяння у бік його зменшення, то санкція такої норми має передбачати два чи більше менш суворих основних покарань.

4. Якщо санкція загальної норми містить одне основне покарання, то у разі зміни ступеня суспільної небезпеки діяння у бік його підвищення санкція спеціальної кримінально-правової норми може передбачати таке саме основне покарання, однак з більшою його максимальною та/або мінімальною межею. І, навпаки, якщо формулювання спеціальної норми зумовлено зміною ступеня суспільної небезпеки діяння у бік його зменшення, то санкція зазначеної норми може передбачати таке саме основне покарання, однак з меншою його максимальною та/або мінімальною межею.

5. Якщо санкція загальної норми містить одне основне покарання, то у разі зміни ступеня суспільної небезпеки діяння у бік його підвищення санкція спеціальної норми може передбачати, крім такого самого основного покарання, ще й додаткове покарання. І, навпаки, якщо формулювання спеціальної норми зумовлено зміною ступеня суспільної небезпеки діяння у бік його зменшення, то санкція такої норми не може передбачати додаткового покарання.

6. Якщо санкція загальної норми, крім основного покарання, містить ще й додаткове покарання, то у разі зміни ступеня суспільної небезпеки діяння у бік його підвищення санкція спеціальної норми, крім такого самого основного покарання, може передбачати таке саме додаткове покарання, однак з більшою його максималь-

ною та/або мінімальною межею; бути не факультативним, а обов'язковим додатковим покаранням. І, навпаки, якщо формулювання спеціальної норми зумовлено зміною ступеня суспільної небезпеки діяння у бік його зменшення, то санкція зазначеної норми може, крім такого самого основного покарання, передбачати таке саме додаткове покарання, однак з меншою його максимальною та/або мінімальною межею; бути не обов'язковим, а факультативним додатковим покаранням.

7. Якщо санкція загальної норми, крім основного покарання, містить ще й додаткове покарання, то у разі зміни ступеня суспільної небезпеки діяння у бік його підвищення санкція спеціальної норми повинна передбачати, крім такого самого основного покарання, більш суворе додаткове покарання. І, навпаки, якщо формулювання спеціальної норми зумовлено зміною ступеня суспільної небезпеки діяння у бік його зменшення, то санкція зазначеної норми повинна передбачати, крім такого самого основного покарання, менш суворе додаткове покарання (декілька альтернативних додаткових покарань).

8. Якщо санкція загальної норми містить декілька альтернативних додаткових покарань, то у разі зміни ступеня суспільної небезпеки діяння у бік його підвищення санкція спеціальної норми повинна передбачати меншу кількість додаткових покарань або одне додаткове покарання, яке є однаковим за суворістю і мірою порівняно з тими видами додаткових покарань, що закріплені в санкції загальної норми. І, навпаки, якщо формулювання спеціальної норми зумовлено зміною ступеня суспільної небезпеки діяння у бік його зменшення, то санкція такої норми повинна передбачати більшу кількість додаткових покарань.

Аналіз чинного кримінального законодавства дозволив ученим дійти обґрунтованого висновку про те, що принципових проблем стосовно видів і розмірів покарань, передбачених у спеціальних нормах, що пом'якшують покарання, немає [18]. Водночас спостерігаються певні неузгодженості між санкціями загальних і спеціальних норм, що були виділені законодавцем на підставі зміни ступеня суспільної небезпеки діяння у бік його підвищення [19–21]. Видається, що подібні вади притаманні й окремим санкціям спеціальних норм, що передбачають відповідальність, зокрема, за вчинення злочинів у сфері обігу наркотиків.

У чинному Кримінальному кодексі України виокремлено (так було і в Кримінальному кодексі 1960 р.) декілька спеціальних складів із за-

¹ При вирішенні питання стосовно того, яке з покарань є більш чи менш суворим, необхідно звертатися до системи покарань, передбаченої ст. 51 КК: види покарань розташовані за ступенем їх суворості від менш суворого до більш суворого.

гальних складів викрадення, привласнення, вимагання, заволодіння чужим майном шляхом шахрайства чи зловживання особою своїм службовим становищем (ст.ст. 308, 410 КК). Зазначені спеціальні норми розташовані в різних розділах Кримінального кодексу України. Майже у всіх випадках підставою для виділення спеціальних норм є предмет цих злочинів: наркотичні засоби, психотропні речовини та їх аналоги (ст. 308); зброя, бойові припаси, вибухові речовини, засоби пересування, військова та спеціальна техніка чи інше військово майно (ст. 410). Санкції спеціальних норм (ч. 1 ст. 308 та ч. 1 ст. 410 КК), порівняно із санкціями загальних норм (ч. 1 ст. ст. 185, 186, 189, 190, 191 КК), не передбачають альтернативних позбавленню волі видів покарань. Підвищена суспільна небезпека дій із предметами аналізованих злочинів привела до суттєвого підвищення санкцій зазначених статей. Схожа ситуація простежується і при порівнянні санкцій загальної та спеціальної норм, передбачених ч. 1 ст. 209 та ч. 1 ст. 306 КК відповідно. Посилення відповідальності за відмивання коштів (ч. 1 ст. 306 КК) зумовлено також саме підвищеною суспільною небезпекою незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів.

З огляду на це видається непослідовною позиція законодавця при конструюванні санкцій ч. 2 ст. 305, ч. 3 ст. 308 та ч.ч. 1, 3 ст. 313 КК. Зазначені кримінально-правові норми є спеціальними щодо загальних норм, які розташовані в інших розділах Кримінального кодексу України. У першому випадку – щодо ст. 201 КК (контрабанда), в інших – щодо сукупності загальних норм цього Кодексу, які передбачають відповідальність за злочини проти власності (ч.ч. 1 ст. ст. 185, 186, 187, 189, 190, 191 КК).

Створення законодавцем спеціальних складів контрабанди та викрадення (а також привласнення, вимагання) у розділі XIII Кримінального кодексу України, на нашу думку, зумовлено також підвищеною суспільною небезпекою дій з предметами цих злочинів – наркотиками, психотропними речовинами, їх аналогами або прекурсорами (ст.ст. 305, 308 КК) та обладнанням, призначеним для виготовлення наркотичних засобів або психотропних речовин (ст. 313 КК). Більше того, норми цих статей спрямовані, насамперед, проти такого суспільно небезпечного явища, як

наркобізнес. Однак доводиться констатувати, що ч. 2 ст. 201 КК (контрабанда) передбачає більш суворе покарання за описаний у ній злочин, ніж за контрабанду наркотиків (ч. 2 ст. 305 КК). Аналогічну ситуацію спостерігаємо і при зіставленні санкцій, передбачених ч. 3 ст. 308, ч.ч. 1, 3 ст. 313 КК із санкціями загальних норм, передбачених ч.ч. 1 ст.ст. 185, 186, 187, 189, 190, 191, ч. 4 ст. 187 КК. Зокрема, вчинення дій, передбачених ч. 1 ст. 313 КК, карається штрафом від п'ятдесяти до двохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, або арештом на строк від трьох до шести місяців, або обмеженням волі на строк до трьох років. Водночас найбільш суворим покаранням, що їх визначають санкції за злочини, передбачені ч.ч. 1 ст.ст. 185, 186, 189, 191, є позбавлення волі на різні строки. Лише одна санкція загальної норми – санкція ч. 1 ст. 190 КК (шахрайство) встановлює максимальне покарання у вигляді обмеження волі.

Інший приклад – ч. 3 ст. 308 КК, яка з-поміж інших особливо кваліфікувальних ознак передбачає розбій із метою викрадення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів. У ній встановлено покарання у виді позбавлення волі на строк від семи до дванадцяти років із конфіскацією майна. Водночас санкція за злочин, передбачений ч. 4 ст. 187 КК, містить покарання у вигляді позбавлення волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років з конфіскацією майна. Такий самий недолік має і санкція за злочин, передбачений ч. 3 ст. 313 КК.

Аналізоване співвідношення загальної та спеціальної норм, в якому спеціальні склади злочинів (ч. 2 ст. 305, ч. 3 ст. 308, ч.ч. 1, 3 ст. 313 КК) передбачають менш суворе покарання, аніж загальні склади злочинів (ч. 2 ст. 201, ч.ч. 1 ст.ст. 185, 186, 189, 191, ч. 4 ст. 187 КК), не відповідає правилам юридичної техніки та загалом – завданням кримінально-правової політики.

Виявлені нами недоліки конструювання санкцій за злочини у сфері обігу наркотичних засобів очевидно притаманні й іншим санкціям спеціальних кримінально-правових норм. Усунути вади кримінального законодавства можливо лише шляхом внесення до нього відповідних змін, що мають ґрунтуватися, зокрема, на запропонованих у цій науковій статті правилах конструювання санкцій спеціальних кримінально-правових норм.

1. Кримінальне право України : Загальна частина : Підручник для студентів юрид. спец. вищ. закладів освіти / за ред. професорів М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – Київ – Харків : Юрінком Інтер – Право, 2004. – С. 44.
2. Кримінальне право України: Загальна частина : Підручник / наук. ред. Клименко В. А. та Мельник М. І. – К. : Правові джерела, 2002. – С. 31.

3. Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : Підручник для студентів вищих навчальних закладів / П. Л. Фріс. – К. : Атіка, 2004. – С. 24.
4. Кудрявцев В. Н. Основания уголовно-правового запрета / В. Н. Кудрявцев. – М., 1982. – С. 96.
5. Коробеев А. И. Советская уголовно-правовая политика: проблемы криминализации и пенализации. Монография :

- Изд-во Дальневост. ун-та / А. И. Коробеев. – 1987. – С. 142.
6. Мельник М. І. Законодавчі тенденції удосконалення нового Кримінального кодексу України / М. І. Мельник // Кримінальний кодекс України 2001 р. (проблеми, перспективи та шляхи вдосконалення кримінального законодавства). – Матеріали науково-практичної конференції 4 – 5 квітня 2003 р. – Львів : ЛІВС, 2003. – С. 18.
  7. Козлов А. П. Уголовно-правовые санкции: проблемы построения, классификации и измерения / А. П. Козлов. – Красноярск: Изд-во Краснояр. ун-та, 1989. – С. 61–162.
  8. Бурдін В. М. Санкції окремих статей Особливої частини КК України потребують змін / В. М. Бурдін // Життя і право. – 2004. – № 4. – С. 49–50.
  9. Соцький Ю. Правове регулювання виконання кримінального покарання у вигляді виправних робіт / Ю. Соцький // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 3. – С. 101–102.
  10. Полтавець В. В. Загальні засади призначення покарання за кримінальним законодавством України : Монографія / В. В. Полтавець. – Луганськ : РВВ ЛАВС, 2005. – С. 73–84.
  11. Тютюгин В. И. Некоторые вопросы применения наказания по новому Уголовному кодексу Украины / В. И. Тютюгин // Новый Кримінальний кодекс України: Питання застосування і вивчення : Матер. міжнар. наук.-практ. конф. [Харків] 25–26 жовтня 2001 р. / Редкол. : Сташич В.В. (голов. ред.) та ін. – К. – Х. : «Юрінком Інтер», 2002. – С. 92.
  12. Коржанський М. Й., Щупаківський Р. В. Санкції у кримінальному законі України / М. Й. Коржанський, Р. В. Щупаківський // Держава та регіони. Серія : Право. – 2004. – № 2. – С. 50.
  13. Книженко О. О. Щодо механізму побудови кримінально-правових санкцій / О. О. Книженко // Держава та регіони. Серія : Право. – 2004. – № 2. – С. 38.
  14. Антипов В. І., Антипов В. В. Питання кваліфікації злочинів та застосування санкцій кримінального закону / В. І. Антипов, В. В. Антипов // Проблеми коментування кримінального закону : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Львів 2–3 квітня 2004 р.). – Львів : ЛЮІ МВС, 2004. – С. 75.
  15. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : Навч. посібник / В. О. Навроцький. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – С. 388–389.
  16. Свидлов Н. М. Специальные нормы и квалификация преступлений следователем : Учебное пособие / Н. М. Свидлов. – Волгоград, 1981. – С. 8–17.
  17. Кудрявцев В. Н. Общая теория квалификации преступлений / В. Н. Кудрявцев. – М. : Юридическая литература, 1972. – С. 248–249.
  18. Осадчий В. Санкції у спеціальних кримінально-правових нормах / В. І. Осадчий // Держава та регіони. Серія : Право. – 2004. – № 1. – С. 52.
  19. Мамчур В. І. Кримінальна відповідальність за умисне вбивство особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку : Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Віталій Миколайович Мамчур / Київ. націон. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2002. – С. 169–177;
  20. Копанчук В. О. Деякі питання призначення покарання за посягання на життя осіб у зв'язку з виконанням спеціальних повноважень (ст.ст. 348, 379, 400) / В. О. Копанчук // Проблеми коментування кримінального закону : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Львів 2–3 квітня 2004 р.). – Львів : ЛЮІ МВС, 2004. – С. 329–337;
  21. Осадчий В. І. Санкції у спеціальних кримінально-правових нормах / В. І. Осадчий // Держава та регіони. Серія : Право. – 2004. – № 1. – С. 53–54.

O. Gorokh

THE PROBLEMS OF CONSTRUCTING OF SANCTIONS SPECIAL CRIMINALLY-RULES OF LAW

In the article problems of construction of criminally-legal sanctions are analyzed. The basic attentions is devoted the review of lacks of constructing sanctions special criminally-rules of law and to definition of ways of their removal.